

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 6 (2021) nr 2
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2021.06.39

Małgorzata Grzywacz*
Magdalena Piorunek**

Pedagogiczne konteksty twórczości i działalności Edyty Stein

Pedagogical Contexts of the Work and Activity of Edith Stein

Abstract: Born into a Jewish family, Edith Stein (1891–1942) is one of the most intriguing women of the 20th century. A philosopher and author of numerous scholarly and spiritual texts, a grammar school teacher and a convert to Catholicism, she joined the Discalced Carmelite Order in Cologne in 1933 to live an enclosed life. As a result of the anti-Jewish policies of the Nazi government of the Reich, Stein found herself in exile in the Netherlands. Arrested on August 2nd, 1942 in the monastery in Echt, Edith Stein was murdered in the Auschwitz gas chamber on August 9th that year. The German Carmelite nun who was raised to the altars of the Catholic Church has so far been the first Jewish woman saint, beatified and canonised by Pope John Paul II. In 1999, Edith Stein was declared one of the three saints women patron of Europe (together with St. Brigid of Sweden and St. Catherine of Siena). This article collects the most important biographical aspects of Edith Stein and connects them with her philosophical work, referring to the categories of empathy, the person, social relationships, and education. Theoretical reflections are complemented by references to the professional experience of St. Edith Stein on the ground of Catholic education in the German Reich.

Keywords: Edith Stein, biography, pedagogy, empathy, personalism.

* Małgorzata Grzywacz (ORCID: 0000-0002-7306-6225) – dr hab., profesor na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pracuje w Instytucie Kulturoznawstwa na Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa (Instytut Kulturoznawstwa) UAM w Poznaniu, kontakt: grzywacz@amu.edu.pl.

** Magdalena Piorunek (ORCID: 0000-0002-3076-5800) – prof. dr hab., pracuje na Wydziale Studiów Edukacyjnych (Zakład Poradnictwa Społecznego) na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kontakt: piorunek@amu.edu.pl.

Fakty biograficzne

Urodzona w niegdysiejszym Breslau, obecnym Wrocławiu, Edyta Stein (1891–1942) należy do najbardziej rozpoznawalnych kobiet w dziejach tego miasta. Stein jest jedyną, jak do tej pory, Żydówką włączoną w poczet grona osób wyniesionych na ołtarze Kościoła katolickiego. Beatyfikowana w 1987 r., kanonizowana jedenaście lat później, w 1999 r. ogłoszona współpatronką Europy, była postacią nieprzeciętną. Jej życiowa droga, męczeńska śmierć w komorze gazowej Auschwitz-Birkenau oraz przesłanie stanowiły bardzo wyrazisty znak dla naszego kontynentu, umęczonego tragedią dwóch wojen światowych i Shoah¹. Takimi intencjami kierował się papież Jan Paweł II, wskazując na znaczenie indywidualnej drogi do świętości i konkretnych kontekstów historycznych. Do godności patronek starego kontynentu podniesiono wówczas także dwie inne kobiety – św. Katarzynę Sieneńską i św. Brygidę Szwedzką². Można zatem, odnosząc się do starej łacińskiej maksymy, odnotować – *verba docent, exempla trahunt* – słowa uczą, a przykłady pociągają, zachęcając do naśladowania. Edyta Stein jest także kandydatką do tytułu doktora Kościoła³, tj. do najwyższej godności przyznawanej w Kościele wybitnym świętym, za ich doniosłe nauczanie (*eminens doctrina*)⁴, co nie jest sprawą bez znaczenia w naszej refleksji z zakresu pedagogiki.

Spoglądając na biografię Edyty Stein, trudno pozbyć się wrażenia, że bogactwo jej życiorysu wystarczyłoby na wiele opowieści. Urodziła się 12 października

- 1 M. Deselaers, *Edyta Stein wnosi pamięć o Shoah w serce Kościoła*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im Edyty Stein”, 11 (2014): *Fenomen Edyty Stein – Das Phänomen Edith Stein*, s. 199–206, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.17.
- 2 , *Najnowsza historia Kościoła. Katolicy i Kościoły chrześcijańskie w czasie pontyfikatu Jana Pawła II (1978–2005)*, red. E. Guerriero, M. Impagliazzo, przedm. A. Ricardi, przeł. J. Partyka, Kraków 2006, s. 50.
- 3 *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, red. J. Wojnowski, Warszawa 2002, t. 7, s. 257; *Religia. Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2003, t. 3, s. 247.
- 4 S. T. Praśkiewicz, „*Eminens doctrina*” jako zasadniczy wymóg Stolicy Apostolskiej przy nadawaniu tytułu Doktora Kościoła w odniesieniu do św. Edyty Stein – Teresy Benedykty od Krzyża, *Materiały z sesji naukowo-pastoralnej. Święta Edyta Stein Doktorem Kościoła?*, Kraków 2003, s. 11–20.

1891 r. w wielodzietnej rodzinie żydowskiej⁵. Wstępując w mury uniwersytetu wrocławskiego wiosną 1911 r. należała do grona pierwszych kobiet, które skorzystały ze świeżo przyznanego im prawa do kształcenia akademickiego. Lata dzieciństwa i wczesnej młodości przyszłej Świętej są dobrze znane i przez nią samą opisane. Teksty autobiograficzne Stein stanowią istotny przykład ważnych dokumentów osobistych reprezentujących świat niemieckich Żydów, który w ciągu najbliższych lat miał się całkowicie rozpaść. Zatrzymane – niczym w filmowym kadrze – migawki relacjonują *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej* spisane przez autorkę w latach 1933–1939⁶ w rzeczywistości klasztornej klauzury, opowieści jej matki i wspomnienia o krewnych, przyjaciółach i znajomych, ukazują codzienność zasymilowanych niemieckich Żydów. Rodzinne historie pozwalają poznać Edytę Stein bliżej, odkryć jej niesamowity głód wiedzy, upór w dążeniu do celu oraz chęci poznawcze: „Byłam bardzo gorliwą uczennicą. Potrafiłam z wyciągniętym w górę palcem wyskakiwać aż do katedry, byle się «dostać». Lubiłam szczególnie język niemiecki i historię”⁷.

Błyskotliwie zdany egzamin maturalny i podjęte studia z zakresu germanistyki, historii i psychologii stanowiły początek marzeń o karierze badawczej. Wszystko działo się bardzo szybko – w 1913 r. spotkamy Edytę Stein w Getyndze. Jej wieloletnią fascynacją stała się filozofia, szczególnie fenomenologia, nad jaką pracował i której nauczał Edmund Husserl (1859–1938). Początkująca studentka błyskawicznie dołączyła do grona najbliższych uczniów i uczennic Mistrza, jak go zawsze nazywała. Grono młodych fenomenologów skupione wokół Husserla należało do najważniejszych przyjaciół Edyty Stein. Należeli do nich m.in. Hans Lipps, Roman Ingarden, Theodor Conrad i jego żona Hedwig Conrad-Martius.

W Getyndze powstały także zręby jej przyszłej rozprawy doktorskiej poświęconej problemowi wczucia. Podobnie jak na całej generacji jej rówieśników ogromne piętno na biografii Stein pozostawiła I wojna światowa. Jako

5 Z dostępnych publikacji poświęconych drodze życiowej Edyty Stein warto wskazać na dwie pozycje: klasyczną książkę autorstwa s. J. Immakulaty Adamskiej OCD, *Sól ziemi. Rzecz o Edycie Stein*, Poznań 2015 oraz A. U. Müller, M. A. Neyer OCD, *Edyta Stein, Teresa Benedykta od Krzyża. Życie niezwykłej kobiety*, przeł. W. Szymona OP, Kraków 2019.

6 Św. Teresa Benedykta od Krzyża, Edyta Stein, *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, przeł. I. Immakulata Adamska OCD, Kraków 2005.

7 Tamże, s. 93.

pielęgniarka, siostra Czerwonego Krzyża, przyszła Święta poznała bezmiar ludzkiego cierpienia i frontowe dramaty. Doświadczenia zebrane w szpitalu wojennym na Morawach (Hranice) wzmocniły jej poszukiwania specyfiki relacji międzyludzkich i analizę intersubiektywności, którą przedłożyła w dysertacji. Egzamin doktorski Edyty Stein odbył się w sierpniu 1916 r. we Fryburgu Bryzgowijskim. Kilka miesięcy wcześniej jej promotor opuścił Getyngę i udał się w do stolicy Bryzgowii, aby objąć katedrę filozofii. Z dyplomem doktorskim i marzeniami badaczka planowała kolejne kroki kariery, lecz szybko okazało się, że jej marzenia o habilitacji trudno było zrealizować. Mimo że w 1920 r. władze Niemiec zdecydowały, iż kobiety mogą rozpoczynać procedury habilitacyjne, to jednak niewiele uniwersytetów było gotowych na takie eksperymenty⁸. W latach 1916–1923 Edyta Stein podejmowała różne prace naukowe, przez pewien czas była prywatną asystentką Husserla, lecz współpracę tę rozwiązała ze względu na trudności organizacyjne i komunikacyjne. Edmund Husserl nie miał doświadczenia w kooperacji z innymi badaczami, sam nigdy nie był asystentem i pewnie ostatecznie nie wiedział, czego należało wymagać⁹. Następny okres w biografii zawodowej Stein to różnego rodzaju zatrudnienia nauczycielskie – jeszcze w czasie wojny na krótko wróciła do macierzystego gimnazjum na zastępstwo: miała studia uniwersyteckie i mimo że była Żydówką pozwolono jej nauczać języka niemieckiego, łaciny oraz geografii. Starsza siostra Edyty, Elza, nie miała tyle szczęścia – jako absolwentka seminarium nauczycielskiego musiała podejmować pracę poza Wrocławiem, m.in. w Hamburgu¹⁰.

To doświadczenia duchowe i intensywnie rozwijające się życie wewnętrzne filozofki przyczyniły się do całkowitej przemiany jej dotychczasowego sposobu działania i wykonywania zawodu. Pierwszym widocznym skutkiem konwersji na chrześcijaństwo był nie tylko chrzest 1 stycznia 1922 r. w wiejskim kościółku w Bergzabern, lecz także coraz głębsze „zanurzanie” się w katolickiej doktrynie i liturgii. Podkreśla się, jak bardzo istotna dla uformowania przyszłej Świętej

8 T. Wobbe, *Wahlverwandschaften. Die Soziologie und die Frauen auf dem Weg zur Wissenschaft*, Frankfurt am Main 1997, s. 69.

9 A. MacIntyre, *Edyta Stein. Prolog Filozoficzny 1913–1922*, przeł. J. Guererro van der Meijden, Kraków 2019, s. 173–188.

10 Św. Teresa Benedykta od Krzyża, Edyta Stein, *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, s. 106, 495–499.

stała się lektura dzieł św. Teresy z Avila (1515–1582) i jej autobiografii¹¹. Śledząc szczegółowo życiorys Stein i opierając się na jej korespondencji oraz dziełach, daje się zauważyć, że zainteresowanie intelektualistki chrześcijaństwem sięgało wczesnych lat studenckich¹². Dramaturgia życia kierowała ją w zupełnie do tej pory nieznane rejony, a wstąpienie do Kościoła katolickiego czyniło tę drogę niepewną i trudną do określenia. Wieloletnie zmagania intelektualne i dążenie do prawdy nakreślić można jako stopniowe opuszczanie „świadomego agnostycyzmu na rzecz przejścia do wiary chrześcijańskiej i ponownego odkrycia judaizmu”¹³.

Lata 1923–1931 pozwoliły na ugruntowanie i wzmocnienie jej katolickiej tożsamości. Stein zatrudniła się jako nauczycielka w żeńskim gimnazjum i seminarium pedagogicznym prowadzonym przez siostry dominikanki w Spirze. Klasztor św. Magdaleny stał się jej domem, tu pracowała z uczennicami, przygotowywała rozprawy naukowe, odczyty i wykłady. Osiem lat wyteżonej pracy pozwoliło uformować osobowość, która na nowo uczyniła ją rozpoznawalną intelektualistką, ekspertką i chętnie słuchaną mówczynią, reprezentującą docieczone i przemyślane stanowisko. Kojarzono ją z katolicyzmem, jego filozoficznym, społecznym i kulturowym potencjałem¹⁴.

Nie było przypadkiem, że jesienią 1931 r. rozpoczęły się rozmowy o powołaniu Edyty Stein na stanowisko wykładowczynie (docentki) w Niemieckim Instytucie Pedagogiki Naukowej w Münster. Placówka badawcza, powołana

- 11 O kontekstach tej znaczącej lektury: H. Conrad-Martius, *Meine Freundin Edith Stein*, w: *Edith Stein in Zeugnissen und Selbstzeugnissen*, red. W. Herbstrith, Freiburg im Breisgau 2013, s. 17–22.
- 12 Najgłębiej przedstawia ten wieloletni proces s. Immakulata Adamska, por. S. I. J. Adamska, *Sól ziemi*, s. 71–88.
- 13 C. Rastoin, *Edyta Stein, córka narodu żydowskiego*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein”, 11 (2014): *Fenomen Edyty Stein – Das Phänomen Edith Stein*, s. 170–184, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.15; W. Mueller, *Kto szuka prawdy szuka Boga. Edyta Stein a judaizm*, Poznań 2021; A. Heyer, *Edith Stein – Ein Kind des jüdischen Volkes*, Wien 2021.
- 14 Aktywność, zacięcie społecznikowskie i zaangażowanie polityczne Edyty Stein w latach 1911–1920, m.in.: U. Müller, M. A. Neyer OCD, *Edyta Stein, Teresa Benedykta od Krzyża*, s. 127–128. Warto przypomnieć, że Stein należała m.in. do Pruskiego Związku na rzecz praw wyborczych kobiet (Preußischer Verein für Frauenstimmrecht) i Niemieckiej Partii Demokratycznej (Deutsche Demokratische Partei).

do życia w 1922 r.¹⁵, była wspólnym dziełem trzech instytucji: „Katolickiego Związku Nauczycieli Rzeszy Niemieckiej” („Katholischer Lehrerverband des Deutschen Reiches”, „Stowarzyszenia Katolickich Nauczycielek Niemieckich” („Verein Katholischer Deutscher Lehrerinnen”) i konferencji episkopatu Niemiec. W ciągu dziesięciu lat istnienia instytucja ta stała się marką rozpoznawalną – wydawano m.in. podręczniki do pedagogiki i nauk o wychowaniu¹⁶ bez konfesyjnych ograniczeń. Pedagogiczny ośrodek naukowy w Münster, katolickim mieście uniwersyteckim, którego działania naziści tolerowali do 1938 r., został potem postawiony w stan likwidacji. Udało się go jednak reaktywować dziesięć lat później w nowych, powojennych warunkach. Zatrudniona w instytucji od 1 marca 1932 r. docent Stein, stała się, podobnie jak inni obywatele Rzeszy, świadkiem narodzin systemu hitlerowskiego. Semestr zimowy 1932/1933 był ostatnim w jej biografii zawodowej, podobnie jak i dla wielu innych osób żydowskiego pochodzenia, których szybko dotknęły zmiany: „W tym semestrze nie mogę prowadzić wykładów (wskutek mojego żydowskiego pochodzenia). [...] Tymczasem pozostanę tutaj, aż sytuacja się wyjaśni” – odnotowała przyszła święta w liście z dnia 7 maja 1933 r. do przyjaciółki Elly Dursy, nauczycielki ze Spiry¹⁷. Przebywając w Münster, Stein śledziła poczynania nowej władzy – wybory komunalne 5 marca 1933 r. wygrali kandydaci NSDAP, którzy w towarzystwie pocztów sztandarowych pojawili się jako zwycięscy w kościele św. Ludgera, jednej z głównych świątyń miasta.

Prawdopodobnie 19 kwietnia 1933 r. Edytę Stein zwolniono z pracy, gdyż w spisie wykładów na kolejny semestr jej nazwisko już się nie pojawia¹⁸. Historię swojej decyzji o wstąpieniu do zakonu karmelitańskiego filozofka przedstawiła w zwięzły sposób na kartach kroniki klasztoru karmelitanek bosych w Kolonii–Lindenthal¹⁹.

15 O. Kreis, *Das Deutsche Institut für wissenschaftliche Pädagogik zu Münster in Westfalen 1922–1980*, Münster 1989, s. 220–221.

16 M. Müller, *Das Deutsche Institut für wissenschaftliche Pädagogik 1922–1980. Von der katholischen Pädagogik zur Pädagogik von Katholiken*, Paderborn 2014, s. 16–17.

17 Św. Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Autoportret z listów*, cz. 1: 1916–1933, przeł. J. I. Adamska OCD, A. Talarek, Kraków 2005, list nr 255.

18 J. Balsler, A. Gussek-Revermann, *Münster vor 100 Jahren*, Münster 1997, s. 54.

19 Św. Teresa Benedykta od Krzyża, Edyta Stein, *Jak wstąpiłam do karmelu w Kolonii*, w: *tejtze, Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, s. 553–562.

Kolejne dziewięć lat życia Edyty Stein to droga karmelitanki bosej, która przy obłóczynach przyjęła imię Teresy Benedykty od Krzyża, i specyficzny czas wzrastania w struktury zakonne, świat modlitwy oraz pracy. Przekraczając próg klasztornej klauzury, Stein miała 42 lata, doświadczenie życiowe i duchowe. Jej wstąpienie do zakonu wzbudzało emocje przede wszystkim wśród najbliższych i rodziny. Chrzczenie Edyty było ogromnym ciosem dla jej matki Augusty, a pójście córki do klasztoru – w warunkach rozwijającej się sytuacji politycznej w Niemczech – traumatycznym wydarzeniem, z którym nigdy się nie pogodziła²⁰. Natomiast dla Edyty Stein, jak sama napisze, powrót do pierwotnych marzeń o zakonie okazał się bardzo dobrą decyzją, ponieważ poczuła się szczęśliwa i spełniona²¹. Narastająca agresywna polityka nazistowskich władz wobec Żydów zmusiła siostry karmelitanki do starań o przeniesienie Teresy Benedykty od Krzyża w inne miejsce. Udała się więc 31 grudnia 1938 r. do Echt w Holandii (prowincja limburska) i przebywała tam do 2 sierpnia 1942 r. Aresztowana przez Gestapo, razem z rodzoną siostrą Różą, została internowana w obozie zbiorczym w Westerbork, następnie w Amersfoort i wywieziona do Auschwitz z innymi kobietami i mężczyznami pochodzenia żydowskiego. Za datę śmierci Edyty Stein w komorze gazowej uznaje się 9 sierpnia 1942 r.

Dwadzieścia lat trwało przygotowanie do otwarcia procesu beatyfikacyjnego s. Teresy Benedykty od Krzyża (Edyty Stein). Powoli ujawniała się cała wielkość tej postaci – pozostawiła po sobie 28 tomów dzieł zebranych²²: pisma filozoficzne, teologiczne, medytacje i wiersze. Niezwykła droga żydowskiej dziewczynki, chrześcijańskiej filozofki i karmelitanki, ofiary Shoah, to szczególne świadectwo życia.

Warto w tym kontekście przywołać wręcz profetyczne wystąpienie, jakim okazał się list tej wykładowczynie Instytutu Pedagogiki Naukowej do papieża Piusa XI. Jest on bodaj jednym z najważniejszych pisemnych dowodów postawy

20 Tamże, s. 554–556.

21 Tamże, s. 505–510.

22 Edith Stein Gesamtausgabe (ESGA) – 2003–2020, Herderverlag, Freiburg im Breisgau, <https://www.herder.de/theologie-pastoral-shop/reihen/edith-stein-gesamtausgabe/c-37/c-253/>, dostęp: 10.05.2021. Niektóre z tomów zostały opublikowane w przekładach na język polski przez Wydawnictwo Karmelitów Bosych w Krakowie: <https://wkb-krakow.pl/kategoria-produktu/serie/esga/>, dostęp: 10.05.2021.

Edyty Stein i jej walki w obronie człowieczeństwa, wartości takich, jak godność jednostki ludzkiej, wolność, tolerancja, sprawiedliwość. List został opublikowany po udostępnieniu w 2003 r. tajnych archiwów watykańskich gromadzących materiały dotyczące relacji między Stolicą Apostolską a III Rzeszą²³:

W Niemczech już od tygodni jesteśmy świadkami wydarzeń, które niosą ze sobą całkowitą pogardę dla sprawiedliwości, humanizmu i miłości bliźniego [...] Wszystko to, zdarzyło się i wydarza się codziennie, pochodzi od rządu, który określa się „chrześcijańskim”. Nie tylko Żydzi, ale również tysiące katolików w Niemczech [...] oczekują i mają nadzieję, że Kościół Chrystusowy zabierze głos przeciw takiemu nadużyciu imienia Chrystusa. Nie jest może jawną herezją idolatria rasy i władzy państwowej [...]? Jeżeli milczenie będzie trwało dłużej, my wszyscy, którzy obserwujemy obecną sytuację w Niemczech jako wierne dzieci Kościoła, obawiamy się pogorszenia światowego wizerunku samego Kościoła. Jesteśmy również przekonani, że milczenie to w dłuższej perspektywie czasu, nie może zagwarantować nawet pokoju ze strony obecnego rządu niemieckiego²⁴.

Niestety przekaz ten o jakże profetycznym wymiarze nie zyskał w tamtym czasie oddźwięku w Stolicy Apostolskiej, a zjawiska, które dostrzegała i opisywała Stein doprowadziły do tragicznego rozwoju wypadków i światowego konfliktu zbrojnego, w wyniku którego wśród milionów pomordowanych znalazła się sama Edyta Stein, która straciła życie w komorze gazowej obozu Auschwitz-Birkenau. Jan Wadowski, konfrontując ponowoczesny relatywizm wartości z wieloletnią refleksją filozofki, wskazuje, iż

postępowanie Edyty Stein dowodzi, że człowiekiem niekoniecznie powodują instynkty lub tylko określone determinanty społeczno-historyczne, ale że jest on zdolny wspiąć się na szczyty swojego rozwoju poprzez heroizm osobowy, w którym określone wartości żyją z wielką intensywnością. W tym właśnie wymiarze, w możliwości przekraczania zarówno samego siebie, jak

23 K. du Vall, *Edyta Stein w polskiej historiografii*, seria: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3365, „*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*”, 33 (2011) s. 505–510.

24 Kontekst sytuacyjny: Św. Teresa Benedykta od Krzyża, Edyta Stein, *Jak wstąpiłam do karmelu w Kolonii*, w: *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, s. 536–537. Pierwszego tłumaczenia listu na język polski dokonał M. Zajac: <https://papiez.wiara.pl/doc/379106.List-Edyty-Stein-do-Piusa-XI>, dostęp: 5.05.2021.

i czynników społecznych czy kulturowych, ujawnia się szczególna godność człowieka, która nadana jest mu przez Boga. Tylko w tym wymiarze, rozumianym uniwersalnie, spełnia się istota godności człowieka²⁵.

Wybrane aspekty twórczości Edyty Stein i ich recepcji aktualne w dzisiejszym dyskursie pedagogicznym

Osoba ludzka w personalistycznej pedagogice Edyty Stein

Nie mając ambicji dokonywania kompleksowej analizy myśli Stein – ani odwoływania się do pogłębionych rozważań autorki o charakterze teologicznym, w ramach których odnosiła się ona do dogmatyki religijnej – skoncentrujemy się na tych fragmentach jej dzieła i ich recepcji (bynajmniej nie jednoznacznej) obecnej w literaturze przedmiotu, które uważamy za ważne z punktu widzenia refleksji edukacyjnej, oraz za ponadczasowe, aktualne także w dzisiejszej rzeczywistości. Choć z oczywistych względów, o czym należy pamiętać, refleksje te są często wyrażone językiem nieco odmiennym od współczesnej, stale ewoluującej i bardzo zróżnicowanej nomenklatury nauk społeczno-pedagogicznych. Mając świadomość, kiedy i w jakim kontekście temporalnym i sytuacyjnym te refleksje i koncepcje powstawały (lata trzydzieste XX wieku, rodzący się i rosnący w siłę narodoxy socjalizm niemiecki budujący totalitarne państwo i skrajnie upolitycznioną edukację), dostrzec musimy ich wagę i głęboko humanistyczny wydźwięk.

Edyta Stein jako przede wszystkim filozof, uczennica Husserla rozwijająca swoje refleksje w duchu fenomenologicznym, zajmowała się przez pewien czas także pedagogiką katolicką – a przede wszystkim jej wymiarem antropologicznym, prowadząc w latach 1932–1933 wykłady z antropologii filozoficznej w ramach zatrudnienia w Niemieckim Instytucie Pedagogiki Naukowej w Münster.

Zdawała sobie sprawę, że punktem wyjścia każdej działalności edukacyjnej i wychowawczej jest określona koncepcja człowieka. Zadawała zatem rudymen tarne pytanie o to „czym jest człowiek”²⁶, na które odpowiedź staje się podstawą

25 J. Wadowski, *Ponowoczesny relatywizm a heroizm godności człowieka w świadectwie życia i myśli Edyty Stein*, w: *Edyta Stein. Godność człowieka*, red. J. Machnac, Wrocław 2016, s. 106.

26 E. Stein, *Czym jest człowiek? Antropologia teologiczna*, oprac. i wprowadzenie B. Beckmann-Zöller, przeł. G. Sowiński, Kraków 2012.

wszelkich działań edukacyjnych, pomocowych, terapeutycznych, determinując sposób opisu jednostki i cele działań ku niej skierowane. Dla niej człowiek stanowił, zgodnie z założeniami antropologii teologicznej, jedność ciała i duszy, ale co szczególnie istotne, to podkreślała, że „osoby nigdy nie można traktować jako środka do celu [...] osoba bowiem cechuje się godnością, gdyż jest świadoma i wolna”²⁷.

To sposób myślenia charakterystyczny dla filozofii i pedagogiki personalistycznej. Wedle tych założeń bycie osobą staje się nieredukowalne i leży u podstaw wychowania. Osoba sama w sobie jest wartością, której przysługuje wolność, szacunek, równość, tolerancja. Wychowanie ma charakter spotkania dwóch osób nawiązujących ze sobą dialog, osób funkcjonujących w konkretnym kontekście historycznym, kulturowo-społecznym, politycznym itd. Wartości wyznaczają cele wychowania, które zawsze odnosi się do potencjalności osoby, stawania się i poszukiwania siebie. Andrzej Półtawski, cytując Dominique’a Secretan a, pisze:

„Personalizm” oznacza spotkanie człowieka z jego godnością [...]; oznacza także wgląd człowieka w swą własną istotę, żywe zainteresowanie poznaniem siebie, które cechuje go jako istotę duchową; oznacza zdolność odbierania wpływów naukowych i kulturalnych, która świadczy o jego duchowości; oznacza w myśl jego przeznaczenia religijnego, „dążenie ponad siebie”²⁸.

Edyta Stein była przeświadczona, że warunkiem koniecznym wychowywania jest wiedza o tym, kim jest człowiek oraz jaki jest możliwy kierunek wychowawczych oddziaływań²⁹.

Osoba ludzka dla tej intelektualistki to byt wielowymiarowym – człowiek złożony z ciała, duszy i ducha stanowi integralną jedność, co podkreśla w swojej monografii Andrzej Przybylski³⁰. Wskazuje on również, że jakkolwiek centralnym elementem integralnie pojętej osoby ludzkiej jest dla Stein dusza, to

27 Tamże, s. 20.

28 A. Półtawski, *Słowo wstępne*, w: R. K. Wilk OSPPE, *Człowiek istota wezwana. Antropologiczno-personalistyczne aspekty filozoficznej twórczości Edyty Stein – św. Teresy Benedykty od Krzyża*, Kraków 2003, s. 8.

29 E. Stein, *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*, tprzeł. G. Sowiński, Kraków 2015.

30 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, Kraków 2007, s. 260.

dostrzega także konieczność troski o ciało jako niezbędny warunek zdrowia duchowego. Dostrzega ponadto wielopoziomowość funkcjonowania człowieka, który jest zarówno reprezentantem gatunku ludzkiego, jak i przedstawicielem określonej grupy społecznej, do której przynależy, oraz pozostaje niepowtarzalną indywidualnością, a zatem wychowanie musi odpowiadać na potrzeby w każdym z tych wymiarów. Ujmuje także człowieka jako byt rozwijający się (koncepcja dynamiczna), co uzasadnia konieczność podejmowania oddziaływań wychowawczych. Przybylski podkreśla wagę tego stwierdzenia w kontekście relatywizowania potrzeby wychowania, jego sensu czy też celów wychowawczych³¹.

Martyna Strembska-Kozieł, dokonując dekonstrukcji obrazu człowieka uwidocznionej w refleksji Edyty Stein, wskazuje na podmiot spotencjonalizowany i dynamiczny, który posiada wszelkie środki do formowania siebie, bo choć nie potrafi z nich od urodzenia korzystać, to może mu w tym pomóc wychowanie prowadzące ludzi do tego, by stawali się tym, czym być powinni³².

2.2. Oddziaływania wychowawcze w personalistycznym podejściu pedagogicznym Edyty Stein

Wychowanie realizowane w duchu personalistycznym ma zdaniem filozofki dwa podstawowe cele – doprowadzenie wychowanka do pełni człowieczeństwa i do odkrycia samego siebie.

Każdy człowiek jest tak czy inaczej ukształtowanym człowiekiem, czyli jest niepowtarzalną jednostką (ukształtowaną przez dziedziczenie, wychowanie, środowisko itd.), a jednocześnie jest ze swej istoty człowiekiem, którego zadaniem jest stawanie się tym, kim może być, mimo iż nie wie naprzód, jaka będzie droga jego życia [...] Prawdziwe człowieczeństwo stawia innych na drodze prowadzącej do coraz większej wolności i sprawiedliwości, bo człowiekiem najbardziej jest ten, kto przez udzielanie się również innym rozjaśnia życie i im towarzyszy³³.

31 Tamże, s. 261.

32 M. Strembska-Kozieł, *Pedagogiczne aspekty filozofii personalistycznej Edyty Stein i Józefa Tischnera*, „Roczniki Pedagogiczne”, 9 (2017) nr 1, s. 82, DOI: 10.18290/rped.20179.1-5.

33 A. U. Müller, M. A. Neyer OCD, *Edyta Stein. Życie niezwykłej kobiety*, tprzeł. W. Szymona OP, Kraków 2019, s. 177.

Odczytanie dzieł Stein przez Andreasa U. Müllera i Marię A. Neyer pozostaje jakże zbieżne z duchem pedagogiki emancypacyjnej, w ramach której wychowawca towarzyszy wychowankowi w stawianiu się tym, kim ten mógłby być, pomagając mu odkrywać i wykorzystywać swoje zasoby. Koresponduje też z rozważaniami Krystyny Ablewicz na temat wychowania jako fenomenu egzystencji człowieka, który swoją obecność w świecie urzeczywistnia za pośrednictwem zarówno bycia „w świecie”, jak i bycia „wobec świata”, co może dokonywać się tylko w relacji z drugim człowiekiem:

Człowiek [...] żyjąc w świecie, staje zarazem wobec tego świata, a w nim wobec drugiego człowieka. Ścisłej rzecz ujmując, to „wobec” dotyczy trzech wymiarów: człowieka, przyrody i kultury, zaś w czasie pedagogicznym nasycone jest przede wszystkim wartościami etycznymi. Oznacza to, że człowiek sprawdza się i sprawdza siebie w swym Człowieczeństwie nie tylko w odniesieniu do ludzi, ale i w odniesieniu do całego świata organicznego i nieorganicznego. Zasadą tego odniesienia jest [...] odpowiedzialność zastępcza³⁴.

Stein dostrzega cztery komponenty procesu wychowania: jego cel, osobę wychowanka, wychowawcę wraz z narzędziami pracy pedagogicznej oraz właściwy proces wychowania³⁵. Spośród nich kluczowe znaczenie ukierunkowujące proces wychowania ma sama osoba wychowanka. Uczona uznaje indywidualny charakter osoby (indywiduum), ale także skupia się na jej aspekcie relacyjnym³⁶. Człowiek to istota dualna – indywidualna i społeczna. Nie jest możliwe jego zrozumienie bez poznania kontekstu społecznego, w którym on funkcjonuje. Poza tym była świadoma, że kształtowanie jednostki dokonuje się w wymiarze podmiotowym, który Przybylski sprowadza do samowychowania, oraz w wymiarze społecznym, ponieważ człowiek uczy się życia społecznego w relacjach z innymi i poprzez udział w życiu społecznym³⁷.

34 K. Ablewicz, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy pedagogiki antropologicznej. Studium sytuacji wychowawczej*, Kraków 2003, s. 153.

35 M. Strembska-Kozioł, *Pedagogiczne aspekty filozofii personalistycznej* 2017, „, s. 79.

36 E. Stein, *Budowa osoby ludzkiej*; M. Strembska-Kozioł, *Pedagogiczne aspekty filozofii personalistycznej*; K. J. Wawrzynów, *Myśl i postawa Edyty Stein inspiracją do budowania edukacyjnej kultury dialogu*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, 26 (2019) s. 219–230, DOI: 10.18276.skk.2019.26-11.

37 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, s. 262.

Badaczkę interesowało także zagadnienie powiązania perspektyw temporalnych w strukturze życia jednostki i relacji między personalnym doświadczeniem a doświadczeniem historycznym. Jej zdaniem:

Musimy ciągle działać, nie znając wszystkich tego uzasadnień. Ale jednak nie dokonuje się to bez uzasadnienia, kiedy przez nasze działania wkraczamy z wartościowaniem w historyczne powiązania w dziejach świata, nadajemy im kształt i je zmieniamy. Ta wolność, czyli zdolność ingerowania w życie nasze przez działanie i wartościowanie, czyni nas odpowiedzialnymi za to, co czynimy, mimo iż sami z siebie nie możemy wiedzieć, co z naszych działań wyniknie i jakie będą ich skutki. Działanie zawsze zawiera w sobie element wyobcowania, zdawanie się na nieznaną nam i obcą przyszłość oraz na ingerowanie i mieszanie się drugiego w nasze działanie i naszą samoświadomość³⁸.

Wskazuje ponadto, że w biegu życia jednostki pojawiają się zarówno doświadczenia związane z relacją z drugim człowiekiem, które nadają życiu sens i ją ubogacają, jak i występują też:

kryzysy życiowe i stany wyczerpania, które tak wyobcowują człowieka, że ma wrażenie bycia obcym dla siebie samego, szczególnie wyraziście ilustrują ludzkie sytuacje graniczne, czyli doświadczenie, że życie przerasta powzięte przez nas plany i może się skończyć porażką. W nich uwidacznia się również, na czym się naprawdę opieramy³⁹.

Filozofka zatem siłę napędową naszej aktywności upatruje np. w doświadczeniu religijnym i przede wszystkim w poszukiwaniu swojego niepowtarzalnego ja.

Zdaniem Przybylskiego punktem wyjścia antropologii Stein jest dostrzeżenie:

nadprzyrodzonego powołania każdego człowieka. Jeśli chce się rozumieć całego człowieka i pragnie się traktować integralnie proces wychowania, nie wolno zapomnieć o religijnym wymiarze osoby ludzkiej. Warto

38 A. U. Müller, M. A. Neyer OCD, *Edyta Stein. Życie niezwykłej kobiety*, s. 130.

39 Tamże, s. 131.

podkreślić, że ten postulat Edyta wysuwa nie z gruntu teologii, ale z przesłanek filozoficznych⁴⁰.

W pedagogice Edyta Stein proponuje myślenie fenomenologiczne i skupienie się na analizie doświadczenia człowieka poprzez „wzucie”⁴¹, które umożliwia nawiązanie pogłębionej relacji i rzeczywisty dialog między osobami. Wawrzynów, odnosząc się do innych źródeł, stanowiących próbę recepcji myśli Stein, co wskazuje na to, że zagadnienie „wzucia” stanowi fundament kultury dialogu nierozzerwalnie związanej z pedagogiką dialogu:

wszystkie nurty przynajmniej europejskiej filozofii dialogu były [...] rozwijane przede wszystkim w perspektywie problematyki religijnej oraz pytań z zakresu filozofii człowieka. Mimo że filozofia dialogu nie jest w swej istocie filozofią wychowania, nie oznacza, że nie proponuje ona określonej filozoficznej wizji wychowania. Będąc formą filozofii człowieka, daje ona bowiem podwaliny pod rozwój dialogicznie zorientowanej filozofii wychowania. Definiując byt ludzki w kategoriach relacyjnych, a następnie opisując ową relacyjność, także w aspekcie społecznym, dostarcza ona inspiracji dla refleksji edukacyjnej⁴².

Uczona poza tym, co podkreśla Barbara Mróz,

chce badać istotę „ja” i istotę „innego” jako podmiotu, jaki jest nam dany przez wzucie. Wzucie jest podstawą wystąpienia autentycznej wspólnoty ludzkiej, w której jednostki nie są zwykłymi przedmiotami, ale przede wszystkim i najpierw podmiotami doświadczenia zdolnymi do wejścia w relację bez utraty swojej tożsamości⁴³.

40 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, Kraków s. 263.

41 J. Machnac, *Od wzucia w człowieka do unii mistycznej z Bogiem*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein”, 11 (2014): *Fenomen Edyty Stein – Das Phänomen Edith Stein*, „s. 76–79, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.07.

42 B. Milerski, *Pedagogika dialogu: filozoficzne inspiracje i perspektywy*, „Paedagogia Christiana”, 21 (2008), nr 1, s. 32, DOI: 10.12775/PCh.2008.001.

43 B. Mróz, *Psychologiczne wymiary empatii w twórczości naukowej i życiu Edyty Stein*, w: *Edyta Stein. Godność człowieka*, „s. 124.

Krystyna Ablewicz, komentując założenia fenomenologii wychowania, w którym to kontekście odwołuje się do dzieła Stein *O zagadnieniu wczucia*, zauważa, że sytuacja wychowawcza nie jest tylko stanem świadomości osoby ją rozważającej, ale jest zarazem samodzielnie istniejącym fenomenem odniesienia, w którym ta osoba bierze udział i o której kształcie decyduje. Człowiek dorosły uczestniczący w sytuacji wychowawczej doświadcza ciężaru odpowiedzialności zastępczej, kiedy odkrywa, że jest w pułapce sytuacji, w ramach której musi działać i za te działania ponosić odpowiedzialność⁴⁴.

Zdaniem Stein „wczucie” (*Einführung*) dokonuje się w odniesieniu do każdego wymiaru funkcjonowania człowieka – ludzkiej cielesności, przeżyć psychicznych, charakteru człowieka i aktów duchowych, których ten doświadcza. Owo przywoływane przez filozofkę wczucie ma za zadanie uwrażliwienie na drugiego człowieka, bycie uważnym i ukierunkowanym na jego potrzeby. Dziś zapewne chętniej mówilibyśmy o kompetencjach społecznych, emocjonalnych, a w ich zakresie o uważności, empatii jako warunkach koniecznych do podejmowania dialogu między wychowawcą a wychowankiem, dialogu, w którym respektujemy prawo każdej ze stron do wolności, dajemy prawo do samodzielnego podejmowania decyzji. Myślenie o niedyrektywnej relacji w kontekście wychowania, ma także swoje odniesienia do istoty komunikacji w terapii humanistycznie zorientowanej, której początki kojarzone są z dziełami Carla Rogersa⁴⁵, a dziś są powszechnie przywoływane w modelach działań pomocowych podejmowanych także w sferze edukacyjnej. Na przykład Rafał Adamczewski, analizując dialog w relacji pomocowej, określa tę zależność mianem spotkania, w ramach którego hermeneutyczna rozmowa lub wymiana doświadczeń umożliwia rozumienie różnic, a pomagający nie nakłada maski i okazuje swoje uczucia. Musi to jednak czynić w sposób, który nie krzywdzi partnera interakcji, jego zaś zaangażowanie powinno być pełne i autentyczne⁴⁶.

44 K. Ablewicz, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy pedagogiki antropologicznej*, s. 108–109.

45 C. R. Rogers, *Empathic: An Unappreciated Way of Being*, „The Counseling Psychologist”, 5 (1975) nr 2, s. 2–10, DOI: 10.1177/001100007500500202.

46 R. Adamczewski, *Dialog i krytyka w działalności pomocowej*, w: *Spoleczne i jednostkowe konteksty pomocy, wsparcia społecznego i poradnictwa*, t. 1: *Koncepcje – dyskursy – inspiracje*, red. M. Piorunek, Poznań 2018; P. Biela, *Einführung jako dialogiczność personalizmu fenomenologicznego Edyty Stein*, „Czasopismo Filozoficzne”, 4–5 (2009) s. 115–117.

Stein nie używa w swoich rozważaniach kategorii dialogu, lecz warunkiem wczucia czyni właśnie relację międzyosobową. Dostrzega przy tym konieczność poznania człowieka w całej jego pełni, traktowanego integralnie, wielowymiarowego. Jest zwolenniczką łączenia znajomości norm ogólnych z indywidualnym podejściem do wychowanka. „Wzucie zakłada indywidualne podejście do człowieka przy znajomości ogólnej konstytucji osoby ludzkiej”⁴⁷. Poznanie przez wczucie jest potraktowaniem drugiego jako wartości, natomiast relacja wychowawca–wychowanek wymaga podejścia z odpowiednią wrażliwością na drugą osobę. Dla Stein wychowanie człowieka wymaga postawy miłości, będącej warunkiem zarówno poznania wychowanka, jak i wyrazem otwartości wychowawcy na potrzeby drugiej osoby pozostającej z nim w zależności⁴⁸. Dziś zapewne chętniej mówilibyśmy o podmiotowości wychowanka i wychowawcy w relacjach oraz poszanowaniu ich autonomii⁴⁹.

Fenomenologiczne rozważania prowadzą Edytę Stein także do poszukiwania odpowiedzi na pytanie o kategorię płci i kobiecość. Kobiety interesowały zresztą autorkę również w kontekście ich kształcenia, pracy zawodowej, powołania i miejsca w społeczeństwie. Elżbieta Adamiak wyprowadza na podstawie analizy tekstów badaczki wnioski o trzech poziomach ujmowania przez nią istoty kobiety i kobiecości. Wskazuje mianowicie na ich równość wynikającą z istoty człowieczeństwa, ich odmiennosć i różnicę wynikającą z macierzyństwa oraz możliwości „wczucia” jako cechy charakteryzującej poznanie kobiece, a także na indywidualność. Przy czym rozróżnia ona naturę kobiecą od konkretnej kobiety, która nie musi się realizować zgodnie z powołaniem swojej płci, czego konsekwencją jest uznanie przez filozofkę bezzasadności stereotypowego podziału na zawody kobiece i męskie⁵⁰.

47 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, s. 145.

48 Tamże, s. 146.

49 R. Kwaśnica, *Ku dialogowi w pedagogice*, w: *Ku dialogowi w pedagogice: VI Forum Pedagogów Wrocław, październik 1993*, red. R. Kwaśnica, J. Semków, Wrocław 1993, s. 11–27.

50 E. Adamiak, „Żadna kobieta nie jest tylko kobietą”. *Edyty Stein teologiczna wizja roli kobiet w kościele i społeczeństwie*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im Edyty Stein”, 11 (2014): „Fenomen Edyty Stein – Das Phänomen Edith Stein”, s. 145–156, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.13.

Wybrane aspekty pracy nauczycielskiej Edyty Stein

Stein zawsze bardzo krytycznie podchodziła do swojej działalności zawodowej. Po skończeniu studiów filozoficznych, w nadziei na pracę uniwersytecką, nie widziała się w kontekstach szkolnych. Pisząc do Romana Ingardena w styczniu 1917 r. zauważa: „Tak więc znikła z mego życia koszmarna perspektywa powrotu do pracy w szkole, a to dla mnie wielka ulga”⁵¹. Za kilka dni młoda adeptka filozofii udała się do Fryburga Bryzgowijskiego, aby podjąć pracę prywatnej asystentki Edmunda Husserla. Z perspektywy czasu i zbieranych doświadczeń postawa intelektualistki wobec profesji nauczycielskiej ulegała przewartościowaniu. Pewna deprecjacja szkoły jako trudnego miejsca pracy trwała krótko. Także i promotor doktoratu, Edmund Husserl, wymagał, aby jego uczennica zdała państwowy egzamin nauczycielski, uprawniający do nauczania prope-deutyki filozofii, historii i języka niemieckiego⁵² we wszystkich typach szkół, z wyjątkiem gimnazjum. Przygotowywanie klas do egzaminu maturalnego powierzano wtedy wyłącznie pedagogom z tytułem doktorskim. Próbując własnych sił na poziomie dydaktyki akademickiej, Stein zorganizowała w domu rodzinnym kursy dla chętnych studentów, pragnących pogłębić swoją wiedzę. Należał do nich m.in. Norbert Elias (1897–1990), późniejszy światowej sławy socjolog i filozof niemiecki żydowskiego pochodzenia⁵³. W 1920 r. nosiła się ona nawet z zamiarem podjęcia współpracy z jedną z wrocławskich szkół podstawowych (Volkschule)⁵⁴, a prywatna asystentura u Husserla stawała się dla jej nadzieją na karierę uniwersytecką.

Warto odnieść się do świadectwa, przytoczonego przez holenderskiego badacza Willema Hermskerka, które złożyły karmelitanki z klasztoru w Echt. Nie znając zbyt dobrze świeckiej drogi swojej współsiostry, zauważyły,

51 Św. Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Autoportret z listów. Listy do Romana Ingardena*, przeł. M. Klentak-Zabłocka, A. Wajs, Kraków 2003, s. 41.

52 A. U. Müller, M. A. Neyer OCD, *Edyta Stein. Życie niezwykłej kobiety*, s. 86–87.

53 Edyta Stein w liście do Fritza Kaufmanna: Św. Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Autoportret z listów (1916–1933)*, przeł. J. I. Adamska OCD, A. Talarek, Kraków 2002, s. 78–79.

54 Tamże, s. 77.

że od początku potrafiła doskonale komunikować się z młodszymi zakonnicami: „Była jakby urodzoną wychowawczynią”⁵⁵. Od 1940 r. siostra Teresa Benedykta od Krzyża włączała się regularnie w kształcenie nowicjuszek i formację ich duchowości, wykorzystując wszystkie zdobyte wcześniej umiejętności⁵⁶.

W swoim życiu Edyta Stein miała również okresy intensywnej praktyki pedagogicznej:

Trzeba jednak [...] zaznaczyć, że [...] nie należała do jakiś wyjątkowo oryginalnych praktyków wychowania. Jej działalność edukacyjna ma znaczenie bardziej jako pole doświadczalne i przygotowanie do formułowania myśli pedagogicznej niż jako gotowy i sprawdzony system metod wychowawczych czy kształceniowych⁵⁷.

Badacze podkreślają, że choć Stein nie wypracowała programu autorskiego, to był on dostrzegalny niejako „podskórnie” w większości jej działań⁵⁸. W okresie studenckim występowała bardzo aktywnie w różnych organizacjach mających na celu reformy szkolnictwa na różnym poziomie⁵⁹; można przypuszczać, że działalność m.in. w Grupie Pedagogicznej skupionej wokół psychologa Williama Sterna (1871–1938)⁶⁰ wzbudziła w niej stałe zainteresowanie systemem edukacji. Pierwsze kroki dydaktyczne stawiała w gimnazjum Wiktorii jeszcze w okresie I wojny światowej. Stein we wspomnieniach podkreślała, jak istotni

55 Cyt. za: E. J. Birkenbeil, *Ganzheitliches Leben – Ziel und Weg der Pädagogik Edith Steins*, „Katholische Bildung”, 12 (1990) s. 284.

56 Tamże, s. 288.

57 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, s. 277.

58 C. Harderlein, *Individuelles Menschsein in Freiheit und Verantwortung. Die Bildungsidee Edith Steins*, Bamberg 2009, s. 27–28.

59 Tamże, s. 28. Należała m.in. do Związku na rzecz reformy szkoły (Bund für Schulreform), por. *Handbuch der Deutschen Bildungsgeschichte*, red. Ch. Berg, t. 4, München 1991, s. 68–70.

60 Św. Teresa Benedykta od Krzyża, Edyta Stein, *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, s. 227–229.

dla kształtowania jej wzorców pracy nauczycielskiej okazali się pedagodzy, których spotkała na swojej drodze⁶¹ i których zachowała w wiernej pamięci⁶².

W latach 1923–1931 była nauczycielką języka niemieckiego i historii w liceum żeńskim i seminarium nauczycielskim dominikanek przy klasztorze św. Magdaleny w Spirze. Dla filozofki była to wówczas raczej życiowa konieczność niż autentyczne powołanie, a sama – zawsze bardzo krytyczna wobec własnej osoby – nie uważała się za dobrze do tej pracy przygotowaną. Tym niemniej uzyskiwała bardzo pozytywne informacje zwrotne o swojej pracy pedagogicznej zarówno ze strony przełożonych, jak i uczniów. Gdy Stein zaczynała swoją pracę, była jedyną oficjalnie zatrudnioną nauczycielką niebędącą zakonnicą. Powierzono jej nauczanie przedmiotów maturalnych, wyrażając w ten sposób zaufanie wobec nowej siły fachowej. W jednym ze swoich listów pisała:

poziom intelektualny jest tutaj nieporównywalny z tym, który spotyka się w szkołach gdzie indziej. Kandydatki do życia w klasztorze stanowią już samą elitę; potem zaś wybiera się z nich najlepsze i kształci pod kątem nauki w seminarium. Główną sprawą są dla mnie naturalnie religijne podstawy życia w jego całokształcie⁶³.

Andrzej Przybylski z powodu braku bezpośrednich świadectw pisanych stanowiących autorski program nauczania czy wychowania Edyty Stein poddał rekonstrukcji „ukryty program” zawarty w jej działalności nauczycielskiej,

61 Bardzo ciekawie Stein opisuje w autobiografii okres własnego dojrzewania. Adoleścencja wpływa na wybory przyszłej Świętej bardzo istotnie – w 1906 r. jako piętnastoletnia dziewczyna przerywa naukę w gimnazjum – nie jest w stanie wydajnie się uczyć, popada w kryzys, który zażęgnuje dopiero zmiana środowiska i wyjazd, za radą matki, do Hamburga, gdzie mieszkała jej siostra Elsa. Powrót do szkoły następuje po sześciu miesiącach i zdanych egzaminach do następnej klasy; Św. Teresa Benedykta od Krzyża, Edyta Stein, *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, s. 174–193.

62 Tamże, s. 503–504.

63 Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Autoportret z listów. Listy do Romana Ingardena*, oprac. M. A. Neyer, przeł. M. Klentak-Zabłocka, A. Wajs, Kraków 2003, s. 84; 5 lutego 1924.

odwołując się do jej postawy wobec procesu uczenia się i nauczania, a także postawy wobec uczennic i postawy wobec siebie⁶⁴.

Podobnego zdania są inni badacze, twierdząc, że Steinowska refleksja na tematy pedagogiczne opiera się na jej bezpośrednim doświadczeniu i praktyce, działaniu i wyciąganiu konkretnych wniosków⁶⁵. We wspomnieniach uczennic Stein została zapamiętana jako osoba wymagająca, wręcz surowa, lecz bardzo wyczulona na ich potrzeby⁶⁶.

Zwracała uwagę na konieczność nauczania związanego z życiem i praktyką, w powiązaniu z realnymi potrzebami uczennic. Doceniała także oddolne inicjatywy młodzieży i możliwości wykorzystywania jej aktywności i zaangażowania. Jej podopieczne podkreślały autorytet Stein jako nauczycielki mądrej, sumiennej, pracowitej, odpowiedzialnej, którą one dążyły zaufaniem:

Edyta Stein zarówno w swojej pracy naukowej, jak i nauczycielskiej zawsze traktowała wiedzę jako poszukiwanie prawdy [...] dlatego nie przekazywała swoim uczennicom wiedzy jako skończonego zbioru faktów, które należy jedynie zapamiętać. [...] mimo wielkiej uwagi, jaką przywiązywała do przekazywania uczennicom jak największej ilości wiedzy, ważniejszym od tego był sam proces myślenia i uczenia się. Próbowała prowokować [...] do samodzielnego poszukiwania prawdy [...] starała się, aby nauczanie nie było zwykłym treningiem⁶⁷.

Uczennice wypowiadały się o niej bardzo pochlebnie, doceniając troskę i życzliwość, dostrzegały jej umiejętność odkrywania ich słabych i mocnych stron:

Przy postawie skromności i pokory Edyta jednocześnie imponowała swoją mądrością, pewnością argumentów. Nie należała do nauczycieli o miękkim charakterze i liberalnym podejściu do obowiązków. Przekazując wiedzę, robiła to w sposób opanowany i przekonujący⁶⁸.

64 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, s.106–120.

65 C. Harderlein, *Individuelles Menschsein in Freiheit und Verantwortung. Die Bildungsidee Edith Steins*, Bamberg 2009, s. 27–29.

66 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, s. 107; E. J. Birkenbeil, *Ganzheitliches Leben – Ziel und Weg der Pädagogik Edith Steins*, s. 284.

67 A. Przybylski, *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, Kraków s. 110.

68 Tamże, s. 117–118.

Jej lekcje były inspirujące przede wszystkim dla uczennic najzdolniejszych, ale wszystkie znajdowały u niej wsparcie i zrozumienie.

Kontynuowanie kariery naukowej w hitlerowskich Niemczech okazało się dla uczoney tej miary niewykonalne. Dzięki swojej postawie i zaangażowaniu gromadziła wokół siebie katolickie studentki, prowadząc swego rodzaju klub dyskusyjny. Pedagogika praktyczna stanowiła dla niej wyzwanie, uważała się bowiem przede wszystkim za filozofa, ale mogła dzięki niej pozyskiwać nowe doświadczenia i poszerzyć kontekst swoich rozważań teoretycznych. Warto pamiętać, że docentura Edyty Stein w Instytucie Pedagogiki Naukowej nie była dziełem przypadku. Jej niestrudzona praca nad formowaniem moralnym niemieckich nauczycielek katolickich została zauważona, a świat wartości⁶⁹, jaki przybliżała w swoich wykładach czy wystąpieniach radiowych, wpisywał się w spóźnione próby odparcia zawłaszczającej pedagogiki, którą głosili naziści.

Taki również wydźwięk miał ostatni publiczny akcent, jakim był berliński kongres nauczycieli katolickich zorganizowany 5–6 stycznia 1933 r. przez Niemiecki Instytut Pedagogiki Naukowej. Debatowano tam o przyszłości kształcenia młodzieży. Udział w nim brała także Edyta Stein, która jako filozof starała się, w tamtych historycznych warunkach, wpisać swoje myślenie w odnowę katolickiej pedagogiki w Niemczech.

Jej wkład w rozwój humanistyki i nauk społecznych – oglądany z perspektywy ośmiu dekad – wydaje się nie tracić na aktualności.

Abstrakt: Urodzona w rodzinie żydowskiej Edyta Stein (1891–1942) należy do najciekawszych postaci kobiecych XX w. Uczona filozofka, autorka rozlicznych prac naukowych i pism duchowych, nauczycielka gimnazjalna, konwertytka na katolicyzm, wstąpiła w 1933 r. do mniszego zakonu karmelitanek bosych w Kolonii, aby wieść klauzurowe życie. W wyniku antyżydowskiej polityki nazistowskiego rządu Rzeszy, Stein znalazła się na emigracji w Holandii. Z klasztoru w Echt, gdzie przebywała, Edyta Stein została 2 sierpnia 1942 r. aresztowana i 9 sierpnia zamordowana w komorze gazowej Auschwitz. Wyniesiona na ołtarze Kościoła katolickiego niemiecka karmelitanka jest – jak do tej pory – pierwszą Żydówką w tym gronie. Beatyfikowana i kanonizowana przez papieża Jana Pawła II, w 1999 r. Edyta Stein została ogłoszona jedną z trzech świętych współpatronek Europy (razem ze św. Brygidą Szwedzką i św. Katarzyną ze Sieny). Niniejszy artykuł zbiera najważniejsze wątki biograficzne Edyty Stein, łącząc je z jej dorobkiem

69 Por. analizy zawarte w pracy A. Grzegorzczak, *Obecność wartości*, Poznań 2010.

filozoficznym i odnosząc się do kategorii wczucia, osoby, relacji społecznych oraz wychowania. Refleksję teoretyczną uzupełniają nawiązania do doświadczeń zawodowych św. Edyty Stein na gruncie szkolnictwa katolickiego w Rzeszy Niemieckiej.

Słowa kluczowe: Edyta Stein, biografia, pedagogika, wczucie, personalizizm.

Bibliografia

Źródła

- Św. Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Autoportret z listów (1916–1933)*, przeł. J. I. Adamska OCD, A. Talarek, Kraków 2002.
- Św. Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Autoportret z listów. Listy do Romana Ingardena*, oprac. M. A. Neyer, przeł. M. Klentak-Zabłocka, A. Wajs, Kraków 2003.
- Św. Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, *Dzieje pewnej rodziny żydowskiej i inne zapiski autobiograficzne*, przeł. I. I. Adamska OCD, Kraków 2005.
- Św. Teresa Benedykta od Krzyża (E. Stein), *Czym jest człowiek? Antropologia teologiczna*, oprac. i wprowadzenie B. Beckmann-Zöllner, przeł. G. Sowiński, Kraków 2012.
- Św. Teresa Benedykta od Krzyża (E. Stein), *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*, przeł. G. Sowiński, Kraków 2015.

Opracowania

- Ablewicz K., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy pedagogiki antropologicznej. Studium sytuacji wychowawczej*, Kraków 2003.
- Adamczewski R., *Dialog i krytyka w działalności pomocowej*, w: *Spoleczne i jednostkowe konteksty pomocy, wsparcia społecznego i poradnictwa*, t. 1: *Koncepcje – dyskursy – inspiracje*, red. M. Piorunek, Poznań 2018.
- Adamiak E., „*Żadna kobieta nie jest tylko kobietą*”. *Edyty Stein teologiczna wizja roli kobiet w kościele i społeczeństwie*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im Edyty Stein”, 11 (2014): *Fenomen Edyty Stein – Das Phänomen Edith Stein*, s. 145–154, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.13.
- Adamska JI, . OCD, *Sól ziemi. Rzecz o Edycie Stein*, Poznań 2015.
- Balsler J., Gussek-Revermann A., *Münster vor 100 Jahren*, Münster 1997.
- Berg, Ch., *Handbuch der Deutschen Bildungsgeschichte*, t. 4, München 1991.
- Biela P., *Einführung jako dialogiczność personalizmu fenomenologicznego Edyty Stein*, „Czasopismo Filozoficzne”, 4–5 (2009) s. 115–135.
- Birkenbeil E. J., *Ganzheitliches Leben – Ziel und Weg der Pädagogik Edith Steins*, „Katholische Bildung”, 12 (1990), s. 272–289.

- Conrad-Martius H., „*Meine Freundin Edith Stein*”, w: W. Herbstrith, *Edith Stein in Zeugnissen und Selbstzeugnissen*, red. W. Herbstrith, Freiburg im Breisgau 2013, s. 17–22.
- Deselaers M., *Edyta Stein wnosi pamięć o Shoah w serce Kościoła*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 11 (2014): *Fenomen Edyty Stein. Das Phänomen Edith Stein*, s. 199–206, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.17.
- Du Vall K., *Edyta Stein w polskiej historiografii*, seria: Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3365, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, 33 (2011) s. 505–510.
- Edith Stein Gesamtausgabe (ESGA) – 2003–2020, Herdervlag, Freiburg im Breisgau, <https://www.herder.de/theologie-pastoral-shop/reihen/edith-stein-gesamtausgabe/c-37/c-253/>, dostęp: 10.05.2021.
- Grzegorzczak A., *Obecność wartości*, Poznań 2010.
- Guerriero E, Impagliazzo M., *Najnowsza historia Kościoła. Katolicy i Kościoły chrześcijańskie w czasie pontyfikatu Jana Pawła II (1978–2005)*, red. E. Guerriero, M. Impagliazzo, przedm. A. Ricardi, przeł. J. Partyka, Kraków 2006.
- Harderlein C., *Individuelles Menschsein in Freiheit und Verantwortung. Die Bildungsidee Edith Steins*, Bamberg 2009.
- Heyer A., *Edith Stein – Ein Kind des jüdischen Volkes*, Wien 2021.
- Kreis O., *Das Deutsche Institut für wissenschaftliche Pädagogik zu Münster in Westfalen 1922–1980*, Münster 1989.
- Kwaśnica R., *Ku dialogowi w pedagogice*, w: *Ku dialogowi w pedagogice: VI Forum Pedagogów Wrocław, październik 1993*, red. R. Kwaśnica, J. Semków, Wrocław 1993, s. 11–27.
- List Edyty Stein do Piusa XI, wiara.pl, <https://papiez.wiara.pl/doc/379106.List-Edyty-Stein-do-Piusa-XI>, dostęp: 5.05.2021.
- MacIntyre A., *Edyta Stein. Prolog Filozoficzny 1913–1922*, przeł. J. Guererro van der Meijden, Kraków 2019.
- Milerski B., *Pedagogika dialogu: filozoficzne inspiracje i perspektywy*, „Paedagogia Christiana”, 21 (2008), nr 1, s. 36–42, DOI: 10.12775/PCh.2008.001.
- Mról B., *Psychologiczne wymiary empatii w twórczości naukowej i życiu Edyty Stein*, w: *Edyta Stein. Godność człowieka*, red. J. Machnac, Wrocław 2016.
- Mueller W., *Kto szuka prawdy szuka Boga. Edyta Stein a judaizm*, Poznań 2021.
- Müller A. U., Neyer M. A. OCD, *Edyta Stein. Życie niezwykłej kobiety*, przeł. W. Szymona OP, Kraków 2019.
- Müller M., *Das Deutsche Institut für wissenschaftliche Pädagogik 1922–1980. Von der katholischen Pädagogik zur Pädagogik von Katholiken*, Paderborn 2014.
- Paśkiewicz Sz.T., *Kandydaci do tytułu Doktora Kościoła: Święta Teresa Benedykta od Krzyża – Edyta Stein, Świętość kanonizowana*, Kraków 2015, t. 13, s. 115–120.
- Póltawski A., *Słowo wstępne*, w: R. K. Wilk OSPPE, *Człowiek istota wezwana. Antropologiczno-personalistyczne aspekty filozoficznej twórczości Edyty Stein – św. Teresy Benedykty od Krzyża*, Kraków 2003.
- Praszkiewicz S. T., „*Eminens doctrina*” jako zasadniczy wymóg Stolicy Apostolskiej przy nadawaniu tytułu Doktora Kościoła w odniesieniu do św. Edyty Stein – Teresy Benedykty od Krzyża, *Materiały z sesji naukowo-pastoralnej. Święta Edyta Stein Doktorom Kościoła?*, Kraków 2003, s. 11–20.

- Przybylski A., *Działalność edukacyjna i myśl pedagogiczna św. Edyty Stein*, Kraków 2007.
- Rastoin C., *Edyta Stein, córka narodu żydowskiego*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im Edyty Stein”, 11 (2014): *Fenomen Edyty Stein – Das Phänomen Edith Stein*, s. 170–184, DOI: 10.14746/cbes.2014.11.15.
- Religia. *Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2003.
- Rogers C. R., *Empathic: An Unappreciated Way of Being*, „The Counseling Psychologist”, 5 (1975) nr 2, s. 2–10, DOI: 10.1177/001100007500500202.
- Strembska-Kozieł M., *Pedagogiczne aspekty filozofii personalistycznej Edyty Stein i Józefa Tischnera*, „Roczniki Pedagogiczne”, 9 (2017) nr 1, s. 77–90, DOI: 10.18290/rped.20179.1-5.
- Wadowski J., *Ponowoczesny relatywizm a heroizm godności człowieka w świadectwie życia i myśli Edyty Stein*, w: *Edyta Edyta. Stein. Godność człowieka*, red. J. Machnac, Wrocław 2016, s. ???.
- Wawrzynów K. J., *Myśl i postawa Edyty Stein inspiracją do budowania edukacyjnej kultury dialogu*, „Studia Koszalińsko-Kołoobrzeskie”, 26 (2019) s. 219–230, DOI: 10.18276/skk.2019.26-11.
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN, red. J. Wojnowski, Warszawa 2002.
- Wobbe Th., *Wahlverwandschaften. Die Soziologie und die Frauen auf dem Weg zur Wissenschaft*, Frankfurt am Main 1997.
- Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Edyta Stein, <https://wkb-krakow.pl/kategoria-produktu/serie/esga>, dostęp: 10.05.2021.